

EESSÕNA

ᄃᄃᄃᄃ

Veega seotud uskumused, rituaalid ja usundilised karakterid on olulisel kohal igas kultuuris. Eesti pikk merepiir, tuhanded looduslikud ja kunstlikud veekogud, talude ja mõisate juurde rajatud tiigid, soomaid kuivendavad kraavide süsteemid ja rabalaukad olid seotud elatise hankimise ja eluviisiga, inimese ja vee suhetega. Vee kasutamisest rituaalide käigus (sünni-, pulma- ja matusekombestik), veega ravimisest ja selle kasutamisest maagias, veekogudest pühaduse kandjana ja nende vee imevõimetest on palju üleskirjutusi. Looduse ja inimese vastastikused psühholoogilised suhted on saatnud inimest igal arenguetapil, nagu ka sümbolite loomine, mille kaudu vesi on seostatud kaose, muutlikkuse, transformatsioonide, puhastamise, viljakuse, ristimise jm. Sama rikas tekstikogu pajatab igapäevapraktikatest kalastamisest, tähelepanekuid kalade käitumisel, kalastusnippidest, kalamehe või võrgulappija elukorraldusest, elust kaluripere liikmena – need lood kajastavad väga isiklikke kogemusi, kuid näeme nende vahendusel ka üldisi muutusi sotsiaalses, majanduslikes ja kultuurilistes suhetes, poliitiliste otsuste ja tehnoloogilise arengu põhjustatud teisenemisi.

Juba eelnev loetelu osutab praktikate, uskumuste ja neist jutustamise sünkreetilisusele. Märkimisväärne osa kirjapanekutest esindab vaimset kultuuri, sh elamusi ja juhtumeid allikate, jõgede, järvede ja mere kallastel. Siia kuuluvad ka kohtumised müütiliste vee-elanike ja teiste olenditega, kelle eluviis ja karakter, tahtmised ja eesmärgid avalduvad juttude kaudu.

Viimastel kümnenditel on huvi vanemate jutuliikide vastu taas tärganud erinevates kultuuripiirkondades. See on ajendanud ainekogudega uuesti tegelema, jutukatalooge koostama ja süstemaatilisi tekstivalimikke avaldama, mis omakorda avardavad võrdlemisvõimalusi. Tänapäevaks on palju selgepiirilisemad kultuuride vahelised ja kultuuride ülesed suhted, mis jutte mõjutavad. On analüüsitud eelkristlike, antiik-, kesk- ja uusaja kirjakultuuri mälestisi, mis võimaldavad rekonstrueerida püsivuse ja katkestuste arenguhooni müütiliste tekstide näitel.

Jutumaailmas mõjutavad vee-elanikud inimelu, võivad sellesse sekkuda ja muuta seda põhjalikult (ja vastupidi - inimesed mõjutavad nende elu). Narratiivsed ja uskumuslikud kogemused kompavad mõnigi kord reaalsuse ja fantaasia piiriala. Need kultuurilised maailma tajumise esitlused hõlmasid ka mõisteid nagu nimi ja nimetamine, jõud ja hing. Hingekontseptsioon on inimeksistentse ja looduse toimimise lahutamatu osa ja selle liikumapanev jõud.

Usundilised narratiivid on osa suuremast rahvajuttude ja folkloori tervikust. Siinses raamatus vaatleme müütilisi karaktereid ja nende toimimist, suhtlemist inimestega ja inimeste suhtlemist nendega fantaasia, rituaalide, kõigi meelte ja emotsioonide vahendusel. Üldtuntud ja kultuurisümboliks kujunenud müütiliste karakterite kõrval leidub eesti folklooris haruldasemaid veeolendeid, kes ei ole pikka aega olnud teadlaste huviväljas.

Folklooriarhiivi andmete põhjal saab vaadelda vee-folkloori ja veeolendeid viimase paari sajandi jooksul, alates 19. sajandi alguskümnenditest.

Müütiliste veeolendite lood ei olnud 19. sajandil üksnes hoiatusjutud ega judisema ajavate emotsioonidega seotud narratiivid, vaid ka põnevad ja rahuldust pakkuvad jutud elust väljaspool inimeste maailma, kokkupuudetest teistsuguste maailmade ja nende olenditega.

Mütoloogiatega erakordse kohanemisvõime tõttu on müütilised olendid tänagi aktuaalsed, ehkki funktsioonid on teisenenud. Nagu on muutunud materiaalne ja vaimne keskkond meie ümber, nii on muutunud ka folkloori kasutusala ja sisu, kombed, meediaväljundid ja muud seigad. Olen tuttav inimestega, kes on vetehaldjaid otsinud ja nendega kohtunud, kes on nendeks kehastunud või katsetanud näkiks olemist ja näkisabaga ujumist, kes oskavad haldjakeeles kirjutada ja rääkida. Mitmete kogemused vetehaldjatega toetuvad arvutimängudele, meediale ja trükistele. kuid sellest lähemalt veeolendite järgmises raamatus.

Arvestades tekstide koguhulka on muistendiväljaanne jagatud mitmesse ossa: esimeses ilmuvad erineva algupära ja vanusega narratiivid ja uskumused: kalade kaitsja, veekari ja veehobused, merekarjused, vaaraorahvas ja kotermann. Kalade kaitsjal leidub paralleele väga laial alal, ta kuulub vanemate müütiliste karakterite hulka. Merehobused-veehobused ja merekari-veekari on geneetiliselt seotud Põhja-Euroopa piirkondadega: Skandinaavia, Fääri saared, Island, Skandinaavia riigid, Iirimaa ja Šotimaa, Soome, liivlaste ja lätlaste elualad, kuid mõned motiivid on tuntud palju laiemas kultuuriruumis.

Piibli- ja parapiibli-mõjuline pärimus vaaraorahvast esindab Euraasia aladel tuntud motiivistikku, mille erijooned seoses hüljeste ja hülgerahvaga kannavad Põhja-Euroopa erijooni. Hilisemasse kihistusse kuulub kitsamal alal Põhja-Euroopas ja Atlandi ookeani ümbruses levinud folkloor kotermann-laevahaldjast, see on varasema laevahaldja üks nooremaid esindajaid. Eestis astub kotermann üles ka maja- ja ehitisehaldja ülesannetes.

Tegemist on nn aeglase teadusega, kus vaadatakse olendite ja nähtuste kaupa üle tekstide ja karakterite detailid, sh nn rändmuistendite variaablus. Sellise vaatluse eesmärk on selgitada minimaalsed nõuded ja täpsem variaablus nii suulises kui kirjalikus levilas. Tekstikorpustesse on koondatud tänaseks kättesaadavad tekstid ja salvestised.

Tartus, 2021. aasta sügisel pööripäeval.